

## Karikatuur kui omanäoline ajalooallikas

Eero Medijainen  
Maailm prowintsiõnu peeglis  
Rahvusvahelised suhted ja Eesti  
välispoliitika karikatuuridel  
1918–1940  
Kleio 1988

**A**jaloodoktor Eero Medijainen on avaldanud omanäolise allikapublikatsiooni, nimelt kogumiku eesti karikaturistide töödest, mis käsitlevad rahvusvaheliste suhete arengut ja Eesti Vabariigi välispoliitikat aastail 1918–1940.

Poliitilist karikatuuri, mis Lääne-Euroopas saavutas õitsengu ligikaudu 150 aastat tagasi, võib pidada demokraatliku ühiskonna indikaatoriks. Isevalitsejad ja diktaatorid ning kogu nende võimu kindlustav poliitiline süsteem on tavaliselt mures kõrgete isikute renomee pärast ega talu mingisugust pila nende endi ega kehtiva süsteemi aadressil. Seega on demokraatia võidukäik eelduseks ka poliitilise karikatuuri arengule.

See tõdemus on kehtiv ka Eesti karikatuuri kohta, mis sai tuule tiibadesse 20. sajandi algul. Tookord ilmus terve rida pilklehti (Meie Mats (1902–1918); Sädemed (1905–1915); Kilk (1912–1914 jt), kuid otsest poliitiliste karikatuuride ilmumine nende veergudele oli mõistagi takistatud. Erandiks olid 1905. aasta revolutsioonipäevad, kui mõni karikaturist võis välja öelda, mis südames pakitses.

Kindlasti võib karikatuuri pidada ka spetsiifiliseks ajalooallikaks. Andekate autorite looming sisaldab sageli mitmekülgselt teavet sellest ühiskonnast ja isikutest, keda karikaturist kujutab. Pilapildi puhul pole tavaliselt tegemist mingi fakti illustreerimisega, vaid selles antakse ka hinnang kujutatule. Pealegi on tavaline, et autor ei kajasta üksnes iseenda, vaid laiemate hulkade eetilisi, ideelisi ja poliitilisi tõekspidamisi, rahva meelust ja vaimulaadi.

Tõsi küll, poliitilise karikatuuri puhul võib autor eriti sisepoliitiliste teemade käsitlemisel lähtuda mõne kitsama ringkonna sümboolikast ja

antipaatiast. Seega tuleb karikatuuri nagu iga teise ajalooallika puhul silmas pidada, kui usaldusväärne on selles sisalduv informatsioon ja kelle vaateid iga konkreetne teos väljendab.

Välispoliitilise probleemistiku osas on rahva üksmeel sisepoliitikaga võrreldes tavaliselt märksa suurem. Ka Eesti välispoliitiliste karikatuuride kohta võib julgesti väita, et need kajastavad rahva enamiku tõekspidamisi, lootusi ja kartusi.

Eesti Vabariigis elas karikatuur, sealhulgas mõistagi ka poliitiline karikatuur üle tõelise õitsenguaja. Autorid nagu Gori (Vello Agori, kuni 1935. aastani Georg Tõnisson), Redo Randel (Felix Randel, 1936. aastani Johanson) ja Otto Krusten (Krustein) olid tuntud nii kodu- kui ka välismaal.

Ainevaldkond, mida need meistrid pilapildidel kujutasid, oli üllatavalt lai, ulatudes humoorikatest kuni sarkastiliselt pilavate kujutusteni tookordsetest isikutest, sündmustest ja protsessidest. Karikaturistide terav pilk tabas nii kodumaiseid kui ka rahvusvahelises elus üldtuntud kultuuri-, majandus- ja poliitikategelasi. Omapoolne heatahtlik või hävitavalt hukkamõistev hinnang anti ühiskonna, majandus- ja kultuurielus, aga ka rahvusvahelistes suhetes ja Eesti välispoliitikas esinenud nähtustele.

Tõsi küll, ega karikaturistide looming ka Eesti Vabariigis tsensuurist puutumata jäänud. Aastail 1934–1940 jälgis riigivõim üha hoolikamalt, mida trükisõnas avaldada võib ja mida mitte. Otsest kritiseerivad osutamisest autoritaarse režiimi ja selle kandjate kohta ilmuda ei saanud. Mõistagi kehtis see ka karikaturistide loomingu kohta. Huvitaval kombel lubati ajakirjanduses kajastada välispoliitilist problemaatikat märksa vabamalt kui Eesti sisepoliitikat. Paar tookordset riigitegelast on välisriikide esindajatele otsesõnu tunnistanud, et seda tehti teadlikult, selleks et Eesti ühiskonnas esinevaid pingeid veidigi maandada.

Vaadeldavas raamatus esimesena publitseeritud karikatuur võiks olla sümboliks ka tänapäeval. Tegemist on iseseisva Eesti 9. aastapäeval, 24. veebruaril 1927 ajalehes Vaba Maa ilmunud pildiga noormehest, keda ohtlikul teel edasi sammudes kannustab optimistlik tõdemus: "Ikka julgelt edasi! Küllap eespool tee lahedamaks läheb!"

Teose avalehekülgedel esitab autor rea Esimese maailmasõja lõppu ja Versailles' rahu

puudutavaid karikatuure. Nagu Meie Matsis 1919. aastal avaldatud karikatuurid tunnistavad, suhtuti Eestis püsiva rahu saavutamise võimalusse üsnagi skeptiliselt ja rõhutati, et Versailles's pandi rahuingel ja sõjajumal Mars igaveseks ajaks paari (karikatuur nr 3). Iroonia objektiks oli ka president Wilsoni maailmarahu kindlustamise plaan, nn 14 punkti, mida tõepoolest ellu ei suudetud rakendada (nr 4 ja 5). Samas on avaldatud ka Daily Heraldis 17. mail 1919 ilmunud hoiatav karikatuur, millel "Tiigri" hüüdnime all tuntud Prantsuse peaminister Clemenceau ütleb nutvat poisikest vaadates: "Imelik! Ma kuulen siin ühte last nutmas!" (nr 6). Silmas peeti võimalust, et täiskasvanuna ootab uut põlvkonda taas mobilisatsioon sõjaväkke. Muide, ka kindral Laidoner avaldas tookord arvamust, et paarikümne aasta pärast, kui uus põlvkond peale kasvab, on maailmasõda taas võimalik.

Karikaturistidele pakkus kujutamisainet ka Tartu rahu sõlmimisega seotud probleemistik. Viidati, et rahupakkumine võis Moskvale olla vaid kaval käik (nr 8 ja 9), samuti pilati lätlasti, kes rahuläbirääkimisi alustasid hiljem ning pidid leppima tagasihooldikumate tulemustega (nr 11 ja 12).

Rahvusvaheliste suhete probleemistik kajastus 1920.–30. aastate karikatuuris jõuliselt. E. Medijaineni esitatud pilapiltide autorid ei uskunud poliitikute sõnu rahust ja desarmeerimisest ning kujutasid meeleldi diktaatoreid, nagu Mussolini ja Stalin. 1920. aastate algupoolel pöörasid karikaturistid palju tähelepanu ka Balti riikide, Soome ja Poola koostööle, kusjuures Balti liidu loomise võimalusse suhtuti üsnagi skeptiliselt. Iseloomulik on 19. märtsil 1921 Meie Matsis ilmunud pilapilt, mis kujutab viie riigi unnesuikuvaid esindajaid omaette pomisemas: "Me peaksime liidu looma..." (nr 22). Karikaturistid kujutasid ka asjaolu, et Moskva diplomaatia võitles aktiivselt Balti liidu loomise vastu ja kommuunakägu püüdis Soome, Eesti, Läti ja Poola ühispeessa oma muna munedada (nr 25).

Loomulikult pühendasid karikaturistid palju tähelepanu Eesti suhetele lähemate naabritega. Eesti-Läti suhted olid ajuti üsnagi pingelised ja lätlaste kallal norimine kujunes karikaturistidele üheks lemmikteemaks. Ka 1923. aasta 1. novembril sõlmitud lepingutest jäi osa ellu viimata. E. Medijainen toob rea näiteid Eesti-Läti tolliliidu läbirääkimisi ning Läti ja Nõukogude Liidu vahel kaubalepingu sõlmimist pilavatest karikatuuridest (nr 33–41).

Eestil oli arusaamatusi teistegi naabritega. Karikaturistidele ei jäänud märkamatuks asjaolu, et 1928. aastal ähvardas puhkeda Eesti-Leedu tollisõda (nr 45). Palju tähelepanu pöörati asjaolule, et Balti riikidest kehtestati esimesena Leedus autori-

taarne valitsemiskord (nr 27, 43, 46).

Eesti-Soome suhete puhul oli karikaturistide lemmikmotiiviks Soome sild, mida kujutati koosnevat piiritusekanistritest (nr 48) või sügaviku kohale asetatud ohtliku purdena, mis Kärevere silla kombel kokku variseb (nr 52) või oleks suuteline kandma vaid vennasrahvaste vahel kõndivat musta kassi (nr 55). Mõistagi ei andnud karikaturistidele hingerahu asjaolu, et Soome lükkas tagasi kõik Eesti-poolsed lähenemiskatsed ning eelistas oodata Skandinaavia riikide ukse taga sisselaskmist (nr 56).

Eesti-Rootsi suhetes paelus karikaturistide tähelepanu Eesti tikutööstuse allaneelamine Rootsi tikustrusti poolt (nr 60) ning eriti Rootsi kuninga külaskäik Eestisse (nr 61–64).

Eesti ja Poola suhted olid 1920.–30. aastatel üsnagi tihedad. Rahvusvaheliselt äratas suurt tähelepanu riigivanem O. Strandmani visiit Poolasse 1930. aastal. Karikaturistid reageerisid Moskva kahtlustustele, et Varssavis sepitseti sõjaplaane Nõukogude Liidu vastu (nr 65 ja 66). Ka Lätis ja Leedus avaldati kõnesoleva visiidi puhul meelepaha (nr 67 ja 68).

Riigitegelased ja diplomaadid olid karikaturistidele ikka olnud tänuväärne kujutamisobjekt. Eesti diplomaatide kohta avaldati 1920.–30. aastatel nii heatahtlikke sarže kui ka nõokavaid pilapilte. Kõnesolevas raamatus esitatakse kena kogu karikatuure välisminister Hans Rebasest, keda 1928. aastal süüdistati suhete rikkumises mõne välisriigiga (nr 73–76). Eesti diplomaatide ametisse nimetamine, nende tegevus või tegevusetus, rotatsioon jne oli karikaturistide pideva tähelepanu all (nr 77–91).

Mõistagi pöörasid karikaturistid palju tähelepanu NSV Liidu siseoludele, riiklikule terrorile, Stalini diktatuurile, Moskva välispoliitikale, Eesti-Vene suhetele (nr 94–112). Hulk karikatuure avaldati nn brigaadist, sellest, kuidas tšekistidel õnnestus Eesti saadik Ado Birk oma võrku mässida.

Eesti karikaturistid reageerisid operatiivselt kõikidele olulisematele rahvusvahelistele konfliktidele, olgu siis Kaug-Idas või mõnes teises maailmanurgas. Kui aga rahvussotsialistid 1933. aastal Saksamaal võimule tulid, hoiatasid karikaturistid väsimatult kogu Euroopat ähvardava ohu eest. Kiiresti ja aktiivselt reageeriti kõikidele olulisematele rahvusvahelises elus arenevatele sündmustele ja jõuvahekordades toimunud muudatustele. Pole kahtlust, et juhtivad karikaturistid Redo Randel, Gori, O. Krusten jt mõistsid hästi tookordsete protsesside olemust ja eri riikide tõelisi eesmärke, kuigi need olid sageli varjatud tiheda demagoogiauduga.

E. Medijaineni raamatust leiame arvukalt

karikatuure, mis kujutavad eestlaste või vähemalt rahva enamiku suhtumist Hitleri ja tema kaaskonna välispoliitilistesse eesmärkidesse, Idapakti ideesse, Inglise-Saksa mereväekokkuleppesse, Moskva-Praha-Pariisi lähenemisse ja teistesse toorkordset rahvusvahelist elu mõjutanud seikadesse (nr 121-152).

Eesti karikaturistid kujutasid Itaalia agressiooni Etioopias ning eriti Hispaania kodusõda kui uue maailmasõja eelmängu. Tabavalt iseloomustati Mussolini impeeriumi-ihalust (nr 154) ja Rahvasteliidu jõuetust rahu kindlustamisel (nr 156, 159). Mis puutub Hispaania sündmustesse, siis Eesti karikaturistide sümpaatia oli vabariikliku Hispaania poolel. Kindral Francot kujutati kui timukat, surma külvajat ning trügijana diktaatorite Mussolini ja Hitleri seltskonda (nr 167–169). Kuid O. Krusten juhtis tähelepanu ka Kominterni septsustele Hispaanias ning viitas asjaolule, et Stalin püüdis seal omalt poolt diktatuuri kehtestada (nr 166). Redo Randel näitas piltlikult, et Hispaanias käis sisuliselt sõjategevus ka haakristi- ja viisnurgameeste vahel (nr 172).

1938. aasta rahvusvahelise elu tippsündmused – Anschluss ja Müncheni konverentsi tulemused – äratasid Eesti karikaturistides murelikke mõtteid. Kahtlemata väljendasid nad adekvaatselt rahva tõekspidamisi, kelle poolehoid kuulus Tšehhoslovakkiale (nr 192–198).

Mõistagi juhti sageli tähelepanu Eestit ja üldse Balti riike ähvardavatele ohtudele. Tõsi küll, valitsuse autoritaarne poliitika põhjustas siin üha suuremaid raskusi. Esialgu pärast Hitleri võimule tulekut arvustas Eesti ajakirjandus pidevalt Saksamaa värskeid võimumehi ja nende sise- ning välispoliitikat. Mida tugevamaks Saksamaa muutus, seda otsustavamalt protestisid Berliini esindajad Tallinnas ajakirjanduses ilmunud kriitiliste materjalide, eriti aga füüreri pilamise, vastu. Lõpuks läks asi nii kaugele, et 1938. aastal paar ajelehte, mille demokraatlik vaim oli valitsusele pinnuks silmas, isegi suleti.

Seevastu Nõukogude Liidu ja selle juhtide suhtes olid karikaturistide käed märksa vabamad. Üle piiri tungiv Vene karu jäi pilapiltnike lemmikteemaks kuni 1939. aasta suveni (nr 204–207).

Pärast Teise maailmasõja puhkemist ja baasidelepingu sõlmimist muutus rahva vaadete ja tõekspidamiste kajastamine, mis varemgi oli raskeks, praktiliselt võimatuks. Karikaturistid suutsid siiski vihjata Eestit tabanud Siberi pakasele (nr 228) ning avaldada kaastunnet Soomele. Viidati soomlaste edule Talvesõjas (nr 226), samuti Nõukogude Liidu ja Saksamaa püüetele seal kanda kinnitada (nr 227).

E. Medijaineni raamatu viimaseks illustratsiooniks on 16. juunil 1940 ilmunud Redo Randeli apokalüptiline kujutluspilt põlevast maakerast, mis adekvaatselt kajastas paljude rahvaste, sealhulgas ka eestlaste saatust suure sõja käigus (nr 229).

E. Medijaineni teose puhul pole tegemist üksnes puhtal kujul karikatuurikogumikuga. Raamatu lisaväärtuseks on autori põhjalikud kommentaarid. Sisuliselt antakse ühelt poolt kokkuvõtlik ülevaade rahvusvaheliste suhete arengust Euroopas, aga teiselt poolt iseloomustatakse Eesti Vabariigi välispoliitika kesksemat probleemistikku kahe maailmasõja vahel.

Nagu eelnevast selgub, on kõnesolevasse raamatusse koondatud esinduslik valik eesti autorite välispoliitilistest karikatuuridest. Samas tuleb tõdeda, et eesti karikaturistide looming on nii ulatuslik, et mõndagi huvitavat pole teose kaante vahele mahtunud.

Tahaksin loota, et tegemist on mõnes mõttes teedrajava väljaandega ning et mõni autor koostab analoogsed publikatsioonid näiteks Eesti Vabariigi sisepoliitikast ja kultuurielust. Pole kahtlust, et need kujuneksid vägagi huvitavaks ja leiaksid soodsa vastuvõtu.

HEINO ARUMÄE